

Amasa-Villabona... Bai iragan ona!

Lumana

Gerra ondorena

20 zbk.

2006ko irailaren 3a

Andazarrateko erietxea. Bertara eramaten zituzten tuberkulosiaz kutsatutako gaixo asko.

36 ko Gerraren amaierak zein ondorio ekarri zuen galdetuta ekin diogu hogeigarren eta azken bilerrari. Erantzuna laburra, azkarra eta esanguratsua izan da hizlarien ahotik, “boniatoak eta horrelakoak!”. Zalantzarik gabe, miseria izan zen nagusi gerra amaitu eta lehen urte luzeetan. Gosea etxe gehienetan, gaixotasunak

gertu-gertuan. Ezagutu gabe, garai hura zer izan zen azaltzea benetan zaila dela aipatu dute solaskideek. Hala ere, gogotik egin dute ahalegina eta gain-gainetik bada ere, egoeraren irudi orokor bat ematea lortu dugulakoan gaude. Gerra ondorengo egoeraren berri azaltzen hasi aurretik, ordea, Gernikako bonbardaketari egin nahi diogu aipamena.

GERNIKAKO BONBARDAKETA

36ko Gerra hasi eta bederatzita hilabetera, 1937ko apirilaren 26an, Francoren aliatu alemaniarren aire-armadak Gernika bonbardatu zuen. Azoka eguna zen Gernikan eta bertan bildutako herritarrei eraso zien. Herria txiki-txiki eginda utzi zuten eta bonbardaketaren ondoren, Mola jeneralak Gernika hartu zuen. Francok beti ukatu egin zuen bonbardaketarekin zerikusirik izan zuenik, baina gaur egun, guztiz frogatu

tuta dago aire-armada alemaniarrek Francoren baimena eta laguntza izan zuela. Gernikakoa, populazio zibila jomuga hartuta, helburu militarrik gabe, mundu mailan egin zen lehen bonbardaketa izan zen. Andoainen jaio eta Villabonan bizi den David Barandiaranek gertutik gertura bizitu zuen han gertatu zena, “Gerratik ihesi Oriora joan ginen lehenengo. Aitak zortzi egunetan bukatuko zela esaten zuen baina,

ez zen hala gertatu. Beraz, Oriotik Mundakara egin genuen ihes. Zortzi edo bederatzita urte izango nituen nik. Mundakan txoriekin afizio handia zuen lagun bat egin nuen. Niri ere asko gustatzen zitzaizkidan eta birigarro kabi bila joan ginen 1937ko apirilaren 26 hartan. Gernika aldeko mendietara abiatu ginen eta han genbiltzala, abioiak sentitu genituen. *Pum* eta *pum* hotsak entzun zitezkeen nonahi. Gure abioiak ez zirela eta Gernika bonbardatzen ari zirela konturatu ginen. Zulo batean gordeta egon ginen tarte luzean. Etxera itzuli ginenean, amak *ez al dakizu zer gertatu den?*, esaten zidan builaka. Nik baietz, zulo batean ezkatututa egon ginela. Hurrengo egunean Mundakako elizako plazan gudariekin bazkaldu nuela gogoratzen dut. Andoaindar bat baino gehiago zebilen han, tartean gure anaia. Menuaz ere ondo gogoratzen naiz: *Anchoas a la pa-pilló*.”

Gernikako bonbardaketan bizia galdu zuten euskaldunen omenez Picassok marraztutako lan ezaguna.

BARREA ETA NEGARRA

36ko Gerrak hiru urte luze iraun zuen, 1939 urtean amaitu zen hainbeste errugabek ordaindu zuen ankerkeria. Hizlariarik ondo gogoan dute garai hura, “kanpai piloa jo zuten. Poz ikusgarria heldu zen. Guk radioa bagenuen eta berri guz-

tiak adi-adi entzuten genituen. Ikusgarritzko poza, bai. *Gure mutilak etxera etorriko dira eta bakean biziko gara* pentsatzen genuen”, abiatu da Encarna. “Poz handia bai, baina denetik izan zen; gerran mutil asko hil zen eta hil zirenen

etxeetan pena nagusitu baitzen”, jarraitu du Maria Luisak. Barrea eta negarra eskutik lotuta, beraz. Aurrerantzean lasaia-ngo oheratuko ziren baina, barru asko eta asko geratu zen zulatuta. Min isila gailendu zen etxe asko eta askotan.

GOSETE IKARAGARRIA

Gerrak berarekin ekarri zuen ondorio larrietako bat gosetea izan zen. “Bost urtez luzatu zen gosea. *Cincuenta* inguruan ha-

si ziren kontuak pixka bat aldatzen, jakiak ugaritzen...”, azaldu du Joxek. “Ni *cincuenta* ezkondu nintzen eta oraindik

nahikoa komeri bazela gogoratzen naiz”, gehitu du Maria Luisak. “Gerrak iraun zuen urteetan ez zen

dendarik itxi, baina apal asko zegoen hutsik. Generoa falta zen”. Baserri gehienetan oinarritzko lehengaia artoa zen; hura jatea, ordea, ez zen batere erraza. “Baserri eta etxe gehienetan artoa bazen, baina ez zeneukan ehotzera nora eramanez. Prezintatu egin baitzitezuten harrapatzen zizutuzten errota”.
Baserrietan babarruna jaten zuten ia egunero, kale-etxeetan ahal zutena. “Jendearen kategoriaren arabera, hiru ogi mota izaten ziren; *primera*, *segunda* eta *tercera*. Onena *primerako* hori izaten zen, ogi kokkor txiki bat. Baina garai hartan ez genuen ogi kokkorrik ere”. Ahal zen bezala moldatzen ziren, “askotan mendiz ekartzen zuten ogi-irina eta etxean egiten genuen ogia”. Ogi jan nahi zuenak, etxean egin beste erremediorik ez zuen izaten. “Su baxuan egiten genuen”.

Beti ere, gosea handiagoa zen kale-etxeetan baserrietan baino, “patata zela

Joxe Ugartemendia

“Bost urtez luzatu zen gosea. Cincuenta inguruan hasi ziren kontuak pixka bat aldatzen, jakiak ugaritzen...”

edo babarruna zela, baserrietan errazagoa zen jakiren bat izatea”. Hala ere, egoera ez zen batere erraza. “Baserrian arrautzak baziren, bai. Baina saldu egiten genituen beste zerbaiten truke. Orain nor eskaintzen dio ume bati arrautza bat baino gutxiago? Gu sei anai-arreba ginen eta tortilla patata egiten zenean, patatari bi arrautza nahasten zitzaizkion”, azaldu du Maritxuk. “Olioarekin beharrean, bilgorrarekin edo seboarekin egiten genuen sukaldean. Seboa zartaginaren atzealdean jarri eta hura urtzen zenean gehitzen genuen jakia”. Oilandari ez zuenak, nekez ikusiko zuen arrautzarik, “kalean arrautzarik ez genuenok, *tortilla vegetal* jaten genuen. Esnari hautsa nahastu eta patatari gehituz, tortilla antzeko zerbait egiten genuen”. Hautsekin egindako tortilla hura ez zitzaien askorik gustatzen, baina gosearen aurrean edozer jaten zen. “Abioia erori eta giza-haragia jan zuten ba haiek?”, galdetu du Joxek, “igual-iguala. Harrapatutakoa jaten genuen guk ere”.

Kale-etxeetan ez zen egunerorako babarrunik izaten, “boniatoa edo babata jaten genuen asko. Ez zitzaigun batere gustatzen baina, ez zegoen beste ezer handirik. Nazka handia ematen zigun guri. Orain ba al dakizue Argiñanok boniatoak prestatzen dituela?”. Ez dakizuenontzat, patata antzeko tuberkulua da babata.

ARRAIN SALTZAILEAK GERRA ETA GERO

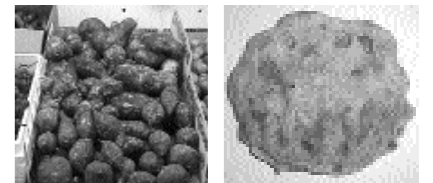
Hizlariarik gogoan dute arrain saltzaileak nola ibiltzen ziren Amasan eta Villabonan karroa edo barreñoia hartuta. “Amasara igotzen zen azken arrain-saltzailea Pakita Ustarrotz izango zen. Baserriz baserri ibiltzen zen. Igandez ere igual joaten zen”. Villabonako banatzaileen artean berri, Mendia, Karmen *pesCADORA* eta Rosario Garaia aipatu dituzte. Gerra eta gero, tarteka-tarteka erosten zuten arraina, “erosten zenean, txitxarroa edo berdela erosten zen gehienetan. Angula ere gaur

baino askoz ere merkeago ezagutu genuen. Hala ere, gerra ondorenean ez genuen angularrik jaten. Nik angula probatu nuenerako izango nituen hemezortzi bat urte”, gogoratu du Maritxuk. “Bakailaoa eta sardina zaharren bat erosiko zen noiz edo noiz baina, esnea, olio, azukrea... denetik behar zen eta ez zen dirurik ezertarako. Erosketak egin eta zorra apuntatuta uzten zen askotan. Hurrengoan ordaintzekotan beti”, gaineratu du Maria Luisak.

“Erreta jaten genuen. Zapora gozoa zuen”. Noski, gutizirako tarterik batere ez: “Kaferik ez zen. Garagarrekin edo gari txigortuarekin egiten genuen kafearen ordeko zerbait”.

Talao eta esnea edo *morokilla* ere oinarritzko jakiak ez ezik, oso estimatuak ziren. “Talao bezala, *morokilla* ere arto-irinarekin egiten zen eta baldin bazen, aforia izaten zen hura. Gure etxean behintzat, arrautza frijitua norberaren urtebetetzean bakarrik jaten zen”, aipatu du Maria Luisak. Baserrian bizi zirenek ez hainbeste baina, hizlariarik gogoan dute gosea pasa izana. “Gaur bezalako tripa-handirik ez zen ikusten orduan. Ez zegoen *rejimenik* egin beharrik!”.

Artoarekin eginda, beste opil moduko bat ere jaten zuten, “arto-irinarekin masa egin eta taloak baino xerra potoloagoak ere egiten ziren. Artoa deitzen zitzaion. Aza hostoan bildu eta sutan egiten ziren”, gogoratu dute hizlariarik.

Bonioa eta taloa sabela betetzeko jakirik zabalduenak.

Irudiko arrain-saltzaileen pare ibiltzen ziren Amasan eta Villabonan.

BARATZETAKO FRUITUAK VILLABONAKO ALHONDIGARA

Amasa nahiz Villabonako baserritarrek Villabonako udaletxe azpiko Alhondigara ekarri behar izaten zituzten baratzetik jasotako fruituak, “patata, artoa nahiz babarruna ekarri behar izaten genuen herri-

arren artean banatzeko”. Garai hartan hain urriak eta preziatuak ziren jakiak nahi eta nahi ez eramanez behar izaten zituzten udaletxe azpiko arkupeetara. “Patatak edo dena delakoa udaletxe azpira

entregatzeko epe bat jartzen zuten. Baserritarrok, eskatzen ziguten egunerako eraman behar izaten genuen zakua beteta. Baina haiek banatu ez eta barazkiak alfer-alferrik usteldu egiten ziren. Ez barru-

koentzat eta ez kanpokoentzat! Ez zuten batere antolakuntzarik. Horrez gain, epe-rako entregatzen ez bagenuen edo genero txarra eramaten bagenuen, isuna ematen ziguten”.

Baserrian edo etxean animaliak zituzte-nak diskrezio osoz ibiltzen ziren badaezpada ere, “baserrian txerria hil behar ba-zen, borrarrekin buruan jo eta fuera. Gai-nerakoan izugarritzko marruak ateratzen zituen eta norbait horretaz jabetuz gero, haragia banatu egin behar izaten zen”. Pepitak, “txerria urtean behin besterik ez zen hiltzen”, gaineratu du. “Haragia gazi-tu eta zeziña egiten genuen ahal zenean. Modu horretan, nahikoa ondo mantentzen zen”.

Pepita Lasa

“Baserritarrok, eskatzen ziguten egunerako eraman behar izaten genuen zakua beteta. Baina haiek banatu ez eta barazkiak alfer-alferrik usteldu egiten ziren”

Orduan ere, familia batetik bestera alde handia zegoen, sosek agintzen baitzuten zer ahoratu. “Sacem lantegiko Telleria nagusiaren etxean zerbitzari aritu nintze-

nean, denetik jaten zen han: Ez zegoen olio faltarik, ez haragi edo arrain faltarik ere. Gerra ondorenean, Villabonan hobekien jaten zen etxea zela esaten zen. Alde ederra zegoen gure etxetik hara! 12 kilo hartu nituen hilabetean”, azaldu du Maria Luisak. Gosea nahikoa ez zela, burla egiten zutela ere aipatu du Joxek, “negu bizian, emakumeak saltoka ikus zitezkeen kalean goizeko hiruretan edo laueta. Harategi kanpoan ilaran jartzen ziren seboa eskuratzeko. Hotzari aurre egiteko aritzen ziren saltoka”. Preziatua zen orduan bilgorra edo seboa, “oliorik ezean, seboa bero-bero egin eta han frijitzen genituen patatak edo genuena”. Xaboa egiteko ere erabiltzen zuten.

AUXILIO SOCIAL-A BATZOKIAN

“Gurasoentzat penarik handiena umea gosetuta negarrez ikustea zen. Jateko zer-bait eman nahi, baina eduki ez”. Villabo-

Pako Etxenike

“Salvadoratik ikatza eramaten genuen bizkarrean hartuta. Bokadillo bat baino gehiago jan nuen joan-etorri haien trukean”

nan, behartsuei edo gose handia pasatzen ari ziren herritarrei laguntzeko bazen *Auxilio Social*-a. “Lehen Batzokia eta orain Behar-Zana elkarte dagoen horretan *Auxilio Social*-a zabaldu zuten. Zer gertatzen zen? Adiskidetasunak zirela tarteko, batzuei jaten ematen zietela eta beste batzuei ez”. Haurrak ez ezik, hainbat heldu ere biltzen zen bertan. “Salvadoratik ikatza eramaten genuen bizkarrean hartuta. Bokadillo bat baino gehiago jan nuen joan-etorri haien trukean”. Janariak gain, arropak ere banatzen zituzten tarteka. “Bolada batean arropatxoak biltzen ibili

ginen behar handiagoa zutenen artean banatzeko. *Auxilio Social*-era eramaten genituen”, gogoratu du Encarnak. Janaria lortzeko edozer gauza egiteko prest ote zeuden herritarrek? “Gosea oso zabaldua egon arren, ez zegoen gaur egun bezalako lapurretarik. Gehienez ere, fruta garaian sagarren batzuk hartzen ziren zuhaitzetatik. Artoa edo babarrunen batzuk baratzetatik”, aipatu du Encarnak. Maritxuk egia edo gezurra ote den ez dakielako baina, “nik entzun nuen ereindako patata lurretik atera egin zutela bere horretan jateko”, esan du.

ERRAZIONAMENDU LIBURUXKA

Familiako kide kopuruaren arabera, errazionamendu liburuxka bat izaten zen etxe guztietan, “udaletxera iristen ziren liburuxkak eta handik dendetara banatzen ziren. Ni gogoratzen naiz Arreginera es-nea eramaten genuela eta handik jasotzen genuela olio”, aipatu du Maritxuk.

Familia bakoitzari, senide kopuruaren arabera, erosketarako neurri zehatz bat egokitzen zitzaion, “laurden bat olio edo bi litro olio, baina hilabete guztirako, e? Azukrea igual...”, ezin zen liburuxkan ageri zen neurria baino gehiago hartu”. Errazionamenduan hartzen zituzten jak-kiak ordaindu egiten zituzten, “pagatu egiten genituen, noski. Dohainik ez ze- goen ezer”. Banaketa neurria jakina zen,

Gerra osteko errazionamendu liburuxka bat.

“etxean bizi zen senide bakoitzarentzako olio laurden bat izaten zen hilabeterako. Ez zen gauza handirik eta ahal zen bezala moldatzen ginen”. Olio eta azukrearekin batera, errazionamenduan erosten zuten tabakoa ere.

“Errazionamenduko janari hura kanpotik ekartzen zuten, baina ez dakigu nondik. Baserrietatik jaisten genuena ere bana zitezkeen, baina ez, usteltzen uzten zuten”. Jakina da, oraindik ere min egiten die antolaketa kaxkar hura gogora-

tzeak. “Baserrri batean lana eginez gero, zure artoa eta zure babarruna ematera behartzen zintuzten. Hori gutxi balitz, joan hadi errotara goizeko hiruretan jai-kita”, aipatu du Maria Luisak. “Ni 1941 urtean joan nintzen soldaduskara. Aurre-neko baimenarekin abenduan etorri nintzen. Hamabost kilo arto bizkarrean har-tu eta anaiari lagundu nion Asteasuko errotara erreka bazterretik. Artoa utzi, haren orde z irina hartu eta berriz ere buelta”, gogoratu du Joxek. Berehala

erantzun du Maritxuk, “gaitz erdi buelta-koan ekartzeko irinik baldin bazenuen. Gerra ondorenean, Asteasuko Loidi erro-ta besterik ez zegoen irekita. Esnea Villa-bonako Krutx letxeroari ekarri, astoan hartu garia edo artoa eta errotara goizean. Ilunabar arte zain egon eta zakuan era-mandako 40 kilo gariren trukean igual itzultzen nintzen bi kilo edo bost kilo irinekin etxera. Izugarritzko ilarak egoten ziren; Andoaindik eta txoko guztietatik etortzen zen jendea”.

PLATO ÚNICO, KARIDADEA EGITEKO MODU BAT

Gerora *Plato único* deitutakoa jarri zuten, “konparazio batera, zure bazkariak bi pe-zeta balio bazuen eta bi plater jaten baze-

Karmen eta Encarna.

nituen, egun horretan, plater bakarra jan eta bigarren platerak balio zuen dirua, pre-mia zutenei emateko erabiltzen zen. Kari-dadea zen, limosna bat egitearen parekoa”. Encarna Amasako baserrri askotan ibili zen dirua biltzen. “Ni Arriako Karmen Artola-rekin hamabostero joaten nintzen baserriz baserriz dirua biltzera. Marrubitzatik abia-tzen ginen, Otelarre guztia pasa eta Arrat-zain arte. Arratzainaren dirua kontatzen genuen eta Toribia Barberi ematen genion jasotakoa. Etxe bakoitzeko nagusiaren ize-narekin eta eman zuten diru kopuruarekin paperak betetzen genituen. Batek bi erreal emango zituen, besteak pezeta edo bi pe-zeta eta erdi. Nik egiten nuen eskribienta

Encarna Yarza

“Ni Arriako Karmen Artolarekin hamabostero joaten nintzen baserriz baserriz dirua biltzera. Marrubitzatik abiatzen ginen, Otelarre guztia pasa eta Arratzain arte”

lana. Oso ondo hartzen gintuzten base-rrietan. Kalatrasen sagardoa eskaintzen zi-guten, kafesne goxo-goxoa Bordan...”.

TUBERKULOSIA, HERRITAR ASKOREN AZKEN ARNESA

Gosea gerra ondorenak utzi zuen ondo-rio larria izan bazen, gaixotasunak utzi-tako arrastoa ere ez zen makala izan. “Bularreko gaixotasuna zabaldu zen na-barmen. Tuberkulosia etorri zen”. Hain-bat hizlarik gertutik ezagutu zuen tuber-kulosiaren alderdi iluna. “Nik 22 urteko anaia bat galdu nuen”, aipatu du Joxek. “Bai, bai; Rufino izena zuen”, gogoratu dute gainerakoek. “Soldaduskara joan eta tuberkulosiarekin kutsatuta etorri zen. Egun, katarro txiki bat bezala, be-rehala sendatuko lukete gaixotasuna, baina orduan...”. Tuberkulosiarekin kutsatzen ziren gaixoak Andazarrateko erietxera eramaten zituzten. Amasa, Vi-llabona nahiz inguruko herrietako gaixo asko bildu zen han. “Anaiaren gelan Amezketako mutil gazte bat zegoen. Ku-

Andazarrateko erietxea bota aurretik ateratako irudia.

tsatzeko arriskua egonagatik, bisitan joa-ten uzten ziguten. Oinez ere behin bai-no gehiagotan joan ginen, ttipi-ttapa.

Anaiaren azken esaldietako bat gogoan daukat. *—Joxe, biltzera noa. Etxean hil nahi nuke.* Etxera ekarri eta bi egun pasa

zituen bertan. —*On Epifanio ekarri, eskatu zigun. Apaiza etxera etorri eta bueltan elizara ailegatu aurretik hil zen anaia. Uso bat bezala*”, kontatu du hunkituta Joxek.

“Soldaduskatik edo gerratik mutil asko itzuli zen gaixotuta eta gaitza oso kutsakorra zenez, berehala zabaldu zen inguruan. Tartean, emakume asko kutsatu

zen”. Kutsatu ziren guztiak ez zituzten Andazarratera eraman, haietako asko eta asko hil zen etxean. “Andazarraten, emakumezkoentzat eta gizonezkoentzat bereizita zituzten gelak. Ez ziren elkarrekin egokitzen”. Penizilina geroago ailegatu zen, 1945ean.

Tuberkulosia iritsi zen garaian, mediku azterketarik egiteko ohiturarik ba ote ze-

goen herritarren artean? “Ezta gutxiagorik ere! Ez zegoen gaur bezalako kontrolik. Bat-batean, gaixotu egin zinela konturatzen zinen, eta kito! Eta gero ere, hiltzeko bezpera arte ez zinen medikutara joaten. Errespetua baino gehiago, beldurra baitzitzaion medikuari. Orain lagunen pare ikusten ditugu medikuak, baina orduan...”.

JANTZIAK, ZAKUEKIN NAHIZ MANTEKIN

Luxuak alde batera utzi eta jantziak, ahal zen oihal puskekin egiten zituzten. “Kolorretako hautsekin eskuz tindatutako zakuekin egiten zituzten batzuek jantziak. Txukun-txukun tindatzen ziren arropak, hautsa uretan egosi eta ura hoztu arte denbora igarotzen utziz. Ez zuten gaur egun eskuz tindatutako arropak bezala kolorerik askatzen”. Lehengai askoz ere

Maritxu Mendizabal

“Ni papertegian erabilitako mantak hartu eta harekin berokia egindakoa naiz”

oinarrizkoagoa izanagatik, txukun eta kontzientziatzat egiten zuten lan aurrekoek. “Ni papertegian erabilitako mantak hartu eta harekin berokia egindakoa naiz”, azaldu du Maritxuk. Hotzari aurre egiteko edozein estalki zen ona, noski. “Ez zegoen urtaro bakoitzerako jantzi berririk. Ez hori ez zait gustatzen eta bazterrean utziko dut moduko pentsaerarik ere”.

MAKIEK MUGIMENDUA URRIA INGURUAN

Erresistentziako kideak ziren makiak, errepublikarrak. Gerrilla moduko bat osatzen zuten, “soldadu gaiztoak bezala juzgatzen ziren makiak”, esan du Encarnak. Joxek aipatu duenez, “Nafarroan ibili ziren hemen baino gehiago. Oraindik ere, Nafarroa aldean badaude trinterak eta garai hartako arrastoak”. Francoren errejimenaren aurka egin zuten borroka makiak, “mendiz ibiltzen ziren. Amasamendira ere ailegatu ziren noiz-

bait. Baina herrian ez ziren sumatzen”. Makien artean espainiarrak ziren nagusi, “euskaldunak ere izango ziren tartean baina Espainiatik etorritako mutilak ziren gehienak. Guk ez genituen ezagutzen. Ez dakigu zein ibiliko zen tartean”. Irun aldean makien mugimendua handia izan zela aipatu dute, “muga inguruan ibili ziren batez ere. Han izan zen mugimendua nagusia. Armatuta ibiltzen ziren”.

Makiak borrokarako prest.

ESTRAPERLOA, MENDIRIK MENDI

Martin Laskurain

“Kontrabandoan ekartzen genuen hainbat elikagai dendara; olio zahagian esaterako. Hori dela eta, denda itxiarazi ziguten hilabete batzuetarako”

Hasieran, elikagaiak garraiatzen ziren batik batik mendian barrena; geroago, janari ez zuten gain, jantziak ere ibiltzen zituzten hara eta hona. “Andoaingo Trentxikiak makina bat janari ekarri zuen; babarruna, baba txikia... Trenetik jakiak hartu eta batzuk bizikletaz, oinez edo korrika besteak, ahal zen bezala egiten zen ihes”. Amasamendin ere izaten zen mugimendurik, “harrapa ez zituzten, gauz ibiltzen ziren kontrabandistak. Hemendik irin dezente garraiatzen zen Frantzia aldera”.

Askok eta askok oinez egiten zuen bidea, baina ez guztiak, “kotxearen kubiartean ere gauza asko pasatzen zen mugetan”. Kontrabandoan harrapatuz gero, isunik izaten ote zen? “Aurrena behintzat, generoa kentzen zuten. Gero, edozer gauza etor zitekeen. Kartzelara ere eraman zuten bat baino gehiago”. Kontrabandoa zela eta, Martinek eta familiak itxi egin behar izan zuten Kooperatiba denda bolada baterako. “Kontrabandoan ekartzen genuen hainbat elikagai dendara; olioa

zahagian esaterako. Hori dela eta, denda itxiarazi ziguten hilabete batzuetarako. Mendiluzeren etxe-azpian zabaldu genuen orduan”. Estraperloan aritzen zenak ez zuten zailtasunik izaten ekarritakoa saltzeko, “nori emana beti izaten zuen. Kontrabandista askok diru asko egin zuen garai hartan”. Maritxuk garraiatzen zen edozer gauza berehalakoan nola kentzen zuten ekarri du gogora, “gogoratzen naiz nola behin oilasko pare bat eramatera Andoaainera bidali ninduten neska koxkorretan. Etxetik abiatu eta hor ikusi nituen bi guardia civil behetik gora zetoze-la. Batean eta bestean, asko ibiltzen ziren

Trentxiki Andoaian zeharkatzen zuten Iruñetik Donostia bidean.

garai hartan. Jira eta etxera itzuli nintzen, kendu egiten baitzuten harrapatutakoa. Etxe ondoan txerriak edukitzeko txabola

bat genuen eta hantxe utzi nuen saskia. Gora pasa zirenean abiatu nintzen berriro oilaskoak hartuta”.

EUSKARAREN GAINBEHERA

Gerra garaian iritsi zen euskaraz hitz egiteko debekua Euskal Herrira. Noski, Amasa eta Villabona ere ez ziren debeku horretatik kanpo geratu. “Hable en cristiano araua nagusitu zen izkina guztietan. Ez ziguten euskaraz hitz egiten uzten”. Herri txikietan handiagotetan baino errazago mantendu zen euskara, baina hala ere, nahikoa lanekin, “elizan, kalean nahiz eskolan... leku guztietan geneukan debekatuta euskaraz hitz egitea”. Hala ere, salbuespenak baziren, “beste herrietan ez bezala, dotrina euskaraz ematen zen Amasan. Villabonan gaztelaniaz”.

“Etxe euskaldunetan euskaraz hitz egiten zen, noski”, baino debeku hark eragin zuzenak izan zituen hiztun askoren artean. “Guk euskara gurasoengandik ikasi genuen eta haiengandik mantendu dugu.

Maria Luisa Zalakain

“Eskolan gaztelaniaz hitz egitera behartu gintuztenez, anai-arreben artean gaztelaniaz hitz egiteko ohitura hartu genuen”

Eskolan gaztelaniaz hitz egitera behartu gintuztenez, anai-arreben artean gaztelaniaz hitz egiteko ohitura hartu genuen. Orain, ilobekin euskaraz egingo badugu ere, anai-arreba eta seme-alabekin gaztelaniaz aritzen gara gehienetan”, esan du

Maria Luisak. Amasarrek, eskolan gaztelaniaz egitera behartu arren, etxeko denekin euskaraz hitz egiten dutela adierazi dute.

Maria Luisak, hizkuntzak pertsona guztiesteko ere balio zuela azaldu du, “gure aitak ez zekien erdaraz, baina herriko bandoak gaztelaniaz bota behar izaten zituen. Orain ez zait batere inporta baina orduan, izugarritzko lotsa ematen zigun jendeak barre egiteak. Gaztelaniaz ez zekitenei, caseros esaten zieten oso modu txarrean”.

Haur jaio berriei euskarazko izenak jartzeko orduan ere nahikoa arazo izan zen, “askok eta askok geroztik aldatu du izena euskarara. Orduan juzgatuan ez baitzuten haurrari izen euskaldunik jartzten uzten. Zenbat kasu inguruan!”.

IDEIAK ISILPEAN

Gerra ondorenean, ez zen alderdi politiko mugimendurik, “ideiak bagenituen barruan baina, ezin genituen adierazi. Akabo! Isilik egotera behartuta geunden”. Taldeak bereizi egin ziren eta oro har, ez zegoen bilkura tokirik, “ez zegoen herri mugimendurik eta ez ginen inorekin elkartzen, Luistarrekin edo Mariaren alabekin ez bazen. Erljioa zen mugitzen gintuena”.

Francoren diktadura zorrotza bukatu arte ez zen pisuzko hauteskunderik izan, “Franco hil eta gero egin ziren lehen hauteskundeak. Ordura arte, Villabonako

Udala ere haien esku egon zen”.

Aurrez, eskolaz hitz egin genuen zenbakian aipatu genuenez, Gerra ondorenean, Espainiako bandera goratzen zuten kantuak abestera behartuta zeuden gazteak egunero-egunero. Franco herritik pasatzen bazen, hari ongi-etorria egitera joan behar izaten zuten Espainiako bandera eskuan hartuta.

“Gaur ilobei edo seme-alabei kontu haiek kontatzen hasi orduko, *hasi gara betiko kontuekin* esango dute. Probatu gabean, ez dago jakiterik zer izan zen hura. Detaile guztiak emanez, garai hura

ahalik eta ondoen azalduta ere, ez dago jakiterik”, esan du Joxek serio eta arrazoia eman diote gainerako hizlariek.

36ko Gerrari buruz luze jardun eta gero, bizia galdu zuten euskaldun haiei aipamena eginez emango diogu bukaera hogeigarren eta bildumako azken zenbakia. “Batarena zein bestearena, bizitza kentzea oso gaizki egina dago. Baina telebistan, alde bateko hilketak aipatzen eta errepikatzen dituzte beti. Nekatuta gaude horrekin. Francok hil zituen euskaldun haiek guztiak ez al dute aipamenik merezi?”.

Gerra garaia gogorra izan bazen, ondorena ez zen xamurragoa izan. Ahantzia dirudien garai hartako oroitzapen biziak ekarri dituzte hizlariek.

Joxe Ugartemendia

Pepita Lasa

Pako Etxenike

Encarna Yarza

Maritxu Mendizabal

Martin Laskurain

Maria Luisa Zalakin

...ETA HURRENGOAN ZER:

Irakurle, bilduma bukaerara iritsi da. Hurrengo hilabetean ez dugu Lumane aldizkaririk izango. Hala ere, Amasa eta Villabonako erretratu zaharrak loinarrarian izango dituen liburua kaleratzeko asmoa dugula jakingo duzu dagoeneko. Urte erdi bateko lana izango da eta argazkiak jaso eta jaso ari gara.

Liburuan argitaratuta ikusi nahiko zenukeen argazkirik baduzu, jar zaitez gurekin harremanetan. Karidade-enea etxean aurkituko gaituzu, Zizurkilgo Bulandegi bidean. Etorri aurretik, dei ezazu mesedez 943 696 450 telefono zenbakira. Beterrikoliburua@topagunea.com helbide elektronikoa ere balia deza-kezu.

MILA ESKER

Hogeigarren zenbaki honekin bukatu da bilduma. Hauxe duzue azkena. Hogei gai, hogei aldizkari. Gu gustura geratu gara emaitzarekin, gustura hartzailearen aldetik izan duen harrerarekin. Eta amaitu aurretik, eskerrak emateko ordua iritsi da...

Eskerrak hilabetez hilabete aldizkaria banatzeaz arduratu diren saltegieta-ko kideei: Kixubi, Ogi-goxo, Kale Nagusiko Labezain, Arroako Labezain, Larrea, Kazetaria, Roteta, Mirari eta Zubiondo.

Eskerrak egitasmoa diruz babestu duen Villabonako Udalarri.

Eskerrak argazkiak utzi nahiz azalpenak ematen lagundu diguzuen herritar guztioi.

Eskerrak irakurle bakoitzari.

Eskerrak Lumaneko koadrila osatu duzuen partaide maitagarrioi. Ikusi arte, eutsi umoreari!

ARGITARATZAILEAK

Amasa-Villabonako Udala

Manuel Larramendi Kultur B. azkuna

Argitaratzaileak: Manuel Larramendi Kultur Bazkuna, Amasa-Villabonako Udalaren dirulaguntzaz. Ekoizlea: Erroitz B.M. Zuzendaritza eta erredakzioa: Ainhoa Arozena. Maketazioa: Maddi Trutxuelo. Argazkiak: Xabi Ubeda, Erretratu zaharren liburua (Larramendi Bazkuna) eta artxibo ezberdinak. Inprimaketa: Sortu grafikak (Zizurkil). ISSN: 1698-7330. Lege gordailua: SS-1289/04. Tirada: 1.400 ale.

EKOIZLEA

BABESLEA

Eusko Jauriaritza KULTURA SAILA